

студентів відповідальність і зацікавленість в успіху інших членів групи.

Виявлено, що успішно сформовані у майбутніх учителів уміння діалогічної взаємодії дозволяють їм у реальній педагогічній практиці правильно і оперативно орієнтуватися в умовах спілкування; планувати і здійснювати діалог; швидко і точно знаходити комунікативні засоби, що відповідають як творчій індивідуальності викладача, так і студентів; постійно відчувати і підтримувати зворотній зв'язок у спілкуванні з учнями та колегами.

### Література

1. Блинова Е.Е. Формирование открытости к общению у будущего учителя: Дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07. / Херсонский государственный педагогический университет. – Херсон, 2000. – 184 с.
2. Булатова О.С. Педагогический артистизм: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 240 с.
3. Диалог в обучающей системе / Под ред. Е.И. Машбиц, В.В. Андриев-ской, Е.Ю. Комиссаровой. – К: Вища школа, 1989. – 183 с.
4. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: Метод. посібник / Уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.П.Н., 2002. – 135 с.
5. Морозов В.В. Формування готовності студентів педагогічних закладів до діалогічного навчання: Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 04. / Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг, 2000. – 196 с.
6. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.

*Н.В.Долгая*

### **ФОРМУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО КОМПОНЕНТА ДУХОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ЗАВДАНЬ**

*В статье автор рассматривает систему тренинговых заданий, которые способствуют формированию эмпирического*

*компонента духовності майбутніх учителів.*

*In this article author examines system of training's tasks which favour the forming of empirical component of future teacher's spirituality.*

Важливу роль у забезпеченні успіху реформування системи освіти має особистість педагога. Не меншої значущості на сучасному етапі набуває проблема підготовки майбутніх вчителів до педагогічної діяльності.

Оскільки формування високодуховної особистості педагога є головною метою навчально-виховного процесу у педагогічному вузі, актуальним постає питання виявлення оптимальних шляхів досягнення поставленої мети.

Розв'язанню даної педагогічної проблеми присвячено наукові праці І.Зязюна [3], Л.Кондрашової [4], В.Кудрявцевої [2] тощо, які пропонують активні форми та методи щодо формування тих чи інших професійних якостей майбутнього вчителя. Але аспект спрямування навчально-виховного процесу на формування емпіричного компонента духовності особистості майбутнього педагога залишається не достатньо розкритим.

Отже, метою даної наукової роботи є презентація нових ефективних шляхів формування емпіричного компонента духовності майбутніх вчителів.

Відомо, що емпіричний компонент духовності відповідає за емоційно-почуттєве освоєння індивідом навколишнього світу (самостійне або за допомогою мистецтва, релігії, філософії, народних традицій тощо) та забезпечує можливість формування гуманістичної життєвої позиції, розвиток уяви, естетичного смаку. Критерієм прояву даного компонента ми називаємо емоційно-почуттєвий, а показниками його сформованості вважаємо чутливість сприйняття явищ природного середовища та продуктів духовної культури людства; рівень розвитку емпатичних здібностей особистості.

Емоційно-почуттєвий критерій духовності особистості виявляється не тільки в умінні усвідомлювати та контролювати власний емоційний стан, але й у розумінні емоцій та почуттів іншої людини. Ми вважаємо, що від рівня розвитку емпатичних здібностей особистості залежить її можливість чутливого сприйняття продуктів духовної творчості людства і, як наслідок

цього, уміння емоційно реагувати на явища навколишньої дійсності.

Виявлення рівня сформованості емоційно-почуттєвого критерію духовності може відбуватися за допомогою методики діагностики рівня емпатичних здібностей В.Бойка [4, с.83-85].

Рівень емпатії у даній методиці визначається за такими показниками – каналами емпатії.

Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття та мислення емпатуючого на суть іншої людини – на її стани, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до іншої людини, що відкриває шляхи емоційного та інтуїтивного відображення партнера.

Емоційний канал емпатії фіксує здатність емпатуючого входити в емоційний резонанс з оточуючими – співпереживати, разом брати участь в емоційних процесах. Співучасть і співпереживання виступають у ролі ланки зв'язку від емпатуючого до того, кого емпатують і навпаки.

Інтуїтивний канал емпатії. Бальна оцінка свідчить про здатність респондента бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається у підсвідомості. Інтуїція, на думку автора тесту, менше залежить від оцінюючих стереотипів, ніж осмислене сприйняття партнерів.

Установки, що сприяють чи перешкоджають емпатії, відповідно, полегшують чи ускладнюють дії всіх емпатичних каналів. Ефективність емпатії, певно, знижується, якщо людина намагається уникати особистісних контактів, вважає недоречним цікавитися іншою особистістю, запевнює себе в спокійному ставленні до переживань і проблем оточуючих. Подібне ставлення різко зменшує діапазон емоційної чутливості та емпатичного сприйняття.

Проникаюча здібність в емпатії розцінюється як важлива властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довіри, задушевності.

Ідентифікація – неодмінна умова успішної взаємної емпатії: уміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера. В основі ідентифікації – легкість, жвавість, гнучкість емоцій, здатність імітувати

емоційний стан партнера.

Виховання духовності найефективніше відбувається через активну творчу діяльність. Таку думку підтримують провідні вчені, зауважуючи на тому, що розвиваючою може бути тільки діяльність, зміст і характер якої спрямовується на формування емоційно-мотиваційної сфери, а способи її виконання ставлять особистість в позицію активно діючого суб'єкта навчально-виховної діяльності і, в свою чергу, вимагають виявлення високого рівня активності, творчості, самостійності.

Такою формою розвиваючої діяльності може виступати тренінгове заняття, яке традиційно застосовують для розвитку навичок самопізнання, саморозуміння, рефлексії, зміни ставлення до себе, інших, напрацювання навичок саморегуляції, розвитку емоційної гнучкості, для покращення соціальної адаптації учасників.

Перевага тренінгових занять у духовному вихованні розкривається ширше, коли розглянути позитивні сторони групової роботи в процесі тренінгу:

- груповий досвід протидіє відчуженню, допомагає вирішенню міжособистісних проблем;
- група відображає суспільство в мініатюрі, робить очевидними такі приховані чинники, як тиск партнерів;
- можливість отримання зворотного зв'язку від учасників з подібними проблемами;
- у групі учасники мають змогу ідентифікувати себе з іншими, „зіграти” роль іншої людини для кращого розуміння її й себе та для знайомства з новими ефективними способами поведінки, що застосовується кимось іншим; у результаті цього виникає емоційний зв'язок, співпереживання, емпатія, що сприяють особистісному зросту та розвитку самосвідомості;
- взаємодія в групі створює напруження, яке допомагає прояснити психологічні проблеми кожного;
- група полегшує процеси саморозкриття, самодослідження та самопізнання; відкриття себе іншим та відкриття себе самому собі дозволяють зрозуміти себе та підвищити впевненість у собі [1, с.35-36].

Розглянемо деякі тренінгові вправи та завдання, використання яких (незалежно від тематики тренінг-курсу) сприятиме формуванню емпіричного компонента духовності учасників тренінгу.

Вправи-знайомства.

“Візитка”, під час якої учасникам необхідно створити власну візитку, з графічним повідомленням про те, як їх звати, з якою твариною та рослиною вони себе асоціюють; презентуючи візитку, учасники повинні пояснити такий погляд на власну особистість.

“Музичний комплімент”, у якій учасникам пропонується зробити комплімент сусіду зліва, дотримуючись схеми речення “Олена (тобто ім’я сусідки), ти сьогодні така чарівна, як ...”, обов’язково використовуючи термінологію, що пов’язана з тематикою тренінгу.

“Привітання тіла”, в якій кожен учасник повинен привітати учасників лише за допомогою рухів тіла, називаючи власне ім’я; під час вправи учасник робить крок у коло, а після привітання вся група намагається повторити не тільки його рухи, а й інтонацію голосу.

“Це здорово!” – вправа, що розширює інформацію про учасників, підвищує рівень згуртованості групи. Кожен з учасників по черзі називає своє ім’я і своє захоплення, у відповідь на що всі учасники вигукують “Це здорово!” і водночас піднімають вгору великий палець.

“Асоціації”, які можуть використовуватися на декількох заняттях в дещо змінених варіантах, – учасникам пропонується назвати казкового героя (варіанти: музиканта, відому історичну особистість, природне явище, картину, вірш, предмет побуту тощо), якого нагадує йому сусід справа, обов’язково обґрунтувавши власний вибір.

“Групове інтерв’ю”, в якому кожен з учасників може поставити окремому члену групи питання, які його цікавлять, наприклад “Твій улюблений колір?”, “Твоя улюблена пісня?”, “Що тебе найбільше радує?” тощо.

Вправи-привітання.

“Музичне привітання” з вітальними рухами під музику.

“Я – поет...”: учасники на попередньому занятті

отримують завдання написати привітання до присутніх у віршованій формі.

“Закінчи речення”: кожному учаснику по колу пропонується закінчити речення: “Привіт! Я – Олександр. Я молодий, тому що...” (вправу починає тренер).

“Подарунок для гарного настрою”: кожному учаснику пропонується „подарувати на словах” сусіду зліва нематеріальну річ, яка б поліпшила настрій (наприклад, “Я дарую тобі усмішку” (зірку, підтримку тощо).

“Вгадай друга”: тренер зачитує асоціативні уявлення про кожного учасника (використовуючи вивчений матеріал тренінгу). Після того, як аудиторія визначає хто це, учасник займає своє місце.

Вправа “Комплімент”. Використовуючи вивчені на занятті поняття та враховуючи позитивні риси учасників тренінгу, кожен, починаючи з тренера, говорить комплімент сусіду праворуч.

Гра-розминка “Будь уважним”. Учасники сідають колом, ведучий пропонує кожному по черзі відгадати одного з учасників групи за характеристикою тренера.

Гра “Похвальна грамота”. Учасники дістають картки за кількістю членів тренінгової групи. На кожній записано два незакінчених речення: “Я ціню в тобі...”, “Мені подобається, як ти...”. Учасники на свій розсуд закінчують речення і віддають адресату. У підсумку ведучий робить висновок проте, що кожна людина має позитивні риси, однак говорити про них значно важче, ніж критикувати і насміхатися.

Вправа “Привіт, друже!”. Учасникам пропонується по колу привітатися з сусідом праворуч, обов’язково підкреслюючи індивідуальність партнера, перелічуючи його характерні риси. Починати можна з фрази: “Найбільше мені подобається в тобі...”. (Тренеру слід звертати увагу на те, які слова використовує кожний учасник, вітаючи іншого. За потреби ведучий сам демонструє найпродуктивніші засоби входження в контакт-привітання).

Вправа “Я пишаюсь...”. Ведучий просить кожного учасника по черзі вийти в середину кола і сказати: „Я пишаюсь собою, коли...” (наприклад, “Я пишаюсь собою, коли я

допомагаю іншим” тощо). По закінченню вправи – обговорення.

Водночас формуванню емоційної культури юнаків сприяє остання частина тренінгового заняття, що має назву “прощання”. Вправи-прощання передбачають обмін учасників тренінгу позитивними емоціями. Включення у тренінговий процес наступних вправ сприяє ефективному досягненню означеної мети.

“Нотка побажань”: на заздальгідь підготовлених паперових нотках учасники пишуть побажання один одному (замість нот можуть бути використані будь-які паперові об’єкти, наприклад, сонце, зірка, квітка тощо).

“Подарунок на прощання”: учасники дарують один одному схематично намальовані обличчя, що відображають позитивні емоції (обличчя малюють безпосередньо учасники тренінгу).

“Дружнє коло”: учасники стають у коло, тримаються за руки і рухаючись “хвилею” (варіанти: стрибають на одній нозі, плескають у долоні тощо) проговорюють слова “Хай щастить нам всюди й завжди”.

“Пісня для друзів”: виконання учасниками пісні, що стосується теми заняття.

“Подаруй емоцію”: учасники стають у коло і “дарують” сусіду позитивну емоцію (за допомогою слів, міміки, інтонації та рухів).

Використання вправ для емоційної розминки та рухливих ігор є обов’язковою умовою проведення тренінгів. Такі вправи та ігри повинні включатися до структури кожного тренінгового заняття і спрямовуються на створення внутрішньої емоційної свободи учасників групи. Як приклад наводимо деякі з них:

- ігри-криголами (“Паровозик”, “Міст над прірвою”, “Масаж восьминога” тощо), актуальні для перших занять, використовуються з метою згуртування колективу, створення доброзичливої, довірливої атмосфери, де нівелюється сором’язливість, невпевненість деяких учасників тренінгу;
- вправи-релаксації (“Австралійський дощ”, “Уявна подорож”), спрямовані на зняття емоційної напруги

учасників тренінгу;

- рухливі ігри (“Танець спина до спини”, “Струмочок”, “Музичні крісла без обмежень”, “Море хвилюється...” тощо), здебільшого взяті з репертуару дитячих ігор, знімають емоційне та розумове напруження за допомогою залучення учнів до фізичної діяльності.

Впровадження у практику вищої школи названих тренінгових завдань надає підстави констатувати ефективність їх використання в процесі формування емпіричного компоненту духовності майбутніх педагогів.

*У вирішені проблеми використані підходи Т.Царук*

### **Література**

1. Анн Л.Ф. Психологический тренинг с подростками. – СПб.: Питер, 2004. – 271с.
2. Кудрявцева В.Ф. Развитие духовной культуры педагогов в системе повышения квалификации: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.04. – К., 1996. – 199с.
3. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349с.
4. Сборник методов диагностики и способов формирования профессиональных качеств личности будущего учителя / Под ред. Л.В.Кондрашовой. – Кривой Рог, 1993. – 149с.
5. Якубовська О.М., Гапійчук І.М. Основи дидактичної емоційної взаємодії: Навчально-методичний посібник по спецкурсу. – Вінниця: Велес, 2001. – 108с.

*Ю.О.Саунова*

### **ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ**

*В статтє раскрываються технологии формирования экологического сознания студентов биологических факультетов в процессе учебно-производственной практики. В статтє представлены: модель данного процесса, методика проектирования деятельности экологической направленности,*